

H. BAYRAM KAÇMAZOĞLU

Türk Sosyolojisinde Temalar 1
Türkçülük-İslamcılık-Muhafazakarlık

H. Bayram Kaçmazoğlu

H. Bayram Kaçmazoğlu 1963 yılında Bayburt'ta doğdu. 1981'de Ümraniye Lisesi'ni, 1986'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde Prof. Dr. Baykan Sezer'in yönetiminde Yüksek Lisans ve Doktora yaptı. 1989-1999 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde, 1999-2005 yılları arasında Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde çalıştı. Halen İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışan Kaçmazoğlu, Türk sosyologları, Türk düşünce tarihi, Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısı, eğitim sorunları gibi konularda çalışmaktadır. Sosyoloji alanında birçok makalesi bulunan Kaçmazoğlu'nun yayınlanmış kitapları şunlardır:

- **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri** (1995 ve 2000).
- **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları** (1998 ve 2012).
- **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar** (1999, 2002, 2007, 2010).
- **Türk Sosyoloji Tarihi I: Ön Koşullar** (2001, 2010).
- **Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e** (2003, 2011).
- **Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri** (2011).

*Kızım
Evrin Kaçmazoğlu'nun Anısına...
(2 Kasım 1993 – 14 Kasım 1994)*

Doğu Kitabevi
Sosyologca Dizisi - 12
Sosyologca H. Bayram Kaçmazoğlu Kitapları 1

Türk Sosyolojisinde Temalar 1
Türkçülük-İslamcılık-Muhafazakarlık

T.C
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16997

Sosyologca Dizisi Genel Yayın Yönetmeni:
Ertan Eğribel, Ufuk Özcan

Kapak ve Sayfa Düzeni:
Mehmet Lütfü Özdemir

Baskı:
Ofis Matbaa Yayın Kağıt San. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
B Blok No: 388 Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 576 47 15

İstanbul, 1. Baskı, Kasım 2012

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar ve görseller
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi
gereği yayınevinin iznini gerektirir.

ISBN: 978-605-5296-08-7

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Osmanlı'nın Batıcılılaşması ve Üçlü Yeni Siyaset Arayışları	9
İttihat ve Terakki ve İktidar Sorunu	17
İktidar Mücadelesi ve Yüzellilikler	25
Ziya Gökalp'in Kitaplarını Yazdığı Koşullar Üzerine	39
Tek Partili Sistemden Çok Partili - Demokratik Sisteme Geçiş Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Deneme	55
Demokrat Parti Döneminde Bilim, Düşünce ve Sosyoloji Alanlarında Meydana Gelen Zihniyet Dönüşümleri	65
DP Döneminde Tutan-Tutmayan Devrimler Tartışması ve Gündelik Yaşamda Dinsellik Göstergelerinin Yaygınlaşma Süreci	69
Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri ve İktidar Sorunu	79
Bir Halk Adamı Olarak Aydının Portresi: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu	89
Nurettin Topçu (1909-1975)	105
İktisadi Düşünce Tarihimize Ülgener'in Katkıları I	147
İktisadi Düşünce Tarihimize Ülgener'in Katkıları II	153
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyologları: Sosyal Siyasetçi, Milliyetçi ve Bütüncü Sosyoloji Ekolü	169
Türkiye'de Sosyoloji Eğitimi ve Öğretiminin Genişlemesi Üzerine	191
Kaynakça	201

Sunuş

Sosyoloji ile uğraşmak sadece bir mesleki zorunluluğu yerine getirmek değildir. Sosyoloji ve diğer tüm sosyal bilimlerde üretici olmanın yolu; özveriden, çalışma güdüsünden ve eleştirel bakıştan geçer. Aksi halde bilim yolunda bazı zorunlulukların yerine getirilmesinden öteye gidilemez. Bu da bilim insanını kendine yabancılaştırır.

Meslek hayatıma başladığım tarihten sonra kaleme aldığım makalelerin bir kısmını *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar* başlığı ile 1999'da yayınlamıştım. O çalışma yayınlandıktan sonra birçok baskı yaptı. Bu durum diğer makaleleri de bir araya getirerek yayımlamam konusunda beni cesaretlendirdi.

Makalelerin önemli bir kısmını, *Türk Sosyolojisinde Temalar* genel başlığı altında ve belirli bir konu bütünlüğü içerisinde, üç kitap halinde düzenlendi. Kitaplarıdaki makalelerde belirli bir konu bütünlüğü gözetildi. Ancak bunun mutlak bir ayrım olduğu söylenemez. *Türkçülük, İslamcılık ve Muhafazakârlık* başlıklı kitapta yer alan bir yazı *Kuram, Uygulama ve Sosyalizm* veya *Doğu - Batı Çatışması* içerisinde de yer alabilir, tersi de olabilirdi. Kitap isimleri ise Türkiye'nin Batıcılışma tarihi ile birlikte süreklilik gösteren konularından, sosyolojide yer edinmiş tartışma başlıklarından esenlenerek üretildi. Makaleler tasnifinde zaman zaman tarihsel süreç izlendi, zaman zaman da konu ardışıklığı gözetildi.

Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük, İslamcılık ve Muhafazakârlık'ta; siyasal koşullar, siyasal arayışlar, siyasal düşünce, iktidar mücadeleleri, zihniyet değişimleri, düzen içerisindeki muhafazakâr arayışlar, Batı yanlılığı içinde yerini bulma çabaları ve Türk sağının, düşününün, sosyolojisinin önemli isimlerinden Baltacıoğlu, Topçu ve Ülgener'e, milliyetçi-bütüncü sosyoloji anlayışına ve benzeri konulara yer verdim. *Türk Sosyolojisinde Temalar 2: Kuram, Uygulama ve Sosyalizm*'de özellikle sosyolojik yaklaşımlarla ilgili tartışmaları öne çıkardım. *Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu - Batı Çatışması*'nda ise Doğu - Batı çatışması kapsamına değerlendirilebilecek makalelere, bazı övgü yazılarına ve bunların dışında kalmasına karşın kitaba almak istediğim birkaç yazıya ver verdim.

Kitapların adından dolayı Türk sosyolojisi deyimine de kısaca açıklık getirmek istiyorum. Türk sosyoloji dünya sosyolojisinden ayrı ve bağımsız değildir, olamaz, olmamalıdır da. O zaman nedir Türk sosyolojisi? Dünyadaki olayları, dünyayı biçimlendiren büyük devletlerin bakış açıları, onların bakışlarını biçimlendiren sosyologların değerlendirme biçimleri ve teorileri ile değil, Türkiye'nin koşullarını, özelliklerini esas alarak, genel ve özel, mikro ve makro konuları değerlendire-

bilme yaklaşımına sahip olmaktır. Bir başka anlatımla, dünyada mutlak ve geçerli tek bir gelişme seyrinin olmadığı anlayışından hareket ederek, insan-doğa ve siyaset ilişkilerine farklı coğrafyalarda gerçekleşen farklı çözümlerin üretildiğini, bunun en geçerli örneklerinden birinin de bizim coğrafyamız olduğunu, bu nedenle, tarihsel süreçte ortaya çıkan farklı özelliklerimizin bilinciyle, ezbere ve Batılı paradigmalara bağlı, Batı merkezli, pozitivist bakış açısıyla açıklama yanlılığına düşmeden kendi toplumumuzu nesnel özellikleriyle açıklama çabasıdır. “Sosyal bilimlerde evrensellik” safatası ile sosyolojinin sadece Batılı teorilere mahkûm edilerek kendisi ile çelişmesini önleme bilincine, anlayışına sahip olabilmektir.

Bu çalışmalar nedeniyle teşekkür edeceğim isimlerin başında, Baykan Sezer hocamızın başlattığı birlikte çalışma geleneğini sürdüren, onun ölümünde sonra *Sosyoloji Yıllığı*’nın yayınlanmasını üstlenen ve Sosyologca dergisinin yayını başlatan, değerli dostlarım ve meslektaşlarım Prof. Dr. Ertan Eğribel ve Doç. Dr. Ufuk Özcan gelmektedir. Onların üstün çabaları olmasaydı ne *Sosyoloji Yıllığı* ne Sosyologca ne de başka çalışmalar yayınlanabilirdi. Onlar yayınlanmasaydı bu yazıların önemli bir kısmı da kaleme alınmazdı. Diğer bir teşekkürüm de, kitapların tashihine emek veren, eşim Yrd. Doç. Dr. Emine Kaçmazoğlu ve kızım Göze Kaçmazoğlu’nadır.

Osmanlı'nın Batıcılaştırması ve Üçlü Yeni Siyaset Arayışları¹

18. Yüzyılın son çeyreği Osmanlı İmparatorluğu ve Türk tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalanması, 1776'da Amerika'nın bağımsızlığını elde etmesi ve 1789'da Fransız Devrimi'nin birbirine yakın tarihlerde gerçekleştirilmesi tesadüfi değildir. Bu tarihi olayların her biri meydana geldiği/yapıldığı ülke ve dünya tarihi açısından dönüm noktası olmuş, dünyanın geleceğini yeniden biçimlendirmiştir. Gelecek, Osmanlı'nın aleyhine Batı'nın lehine gelişmelerin yaşanacağı bir dünyaya işaret etmektedir. Osmanlı artık Doğu-Batı çatışmasında Doğu'nun önderliği rolünü oynayamayacak, siyasetini yürütemeyecek, yeni bir siyaset arayışına yönelecektir. Güçlü bir engelle karşılaşmayan emperyalist Batı, bu durumda dünyaya daha da vahşi yöntemlerle saldıracaktır. 18. yüzyılın son çeyreği Türk tarihi açısından önemli bir değişimin, Osmanlı açısından ise sonun başlangıcıdır. 18. yüzyılın son çeyreği ile 19. yüzyıl, Batı emperyalizminin ve yayılmacılığının doruk noktasına ulaştığı, Osmanlı'nın dolanılarak dünyanın Batı çıkarları adına ele geçirildiği, sıranın Osmanlı'ya geldiği, Osmanlı'nın elindeki önemli köprübaşlarının da birer birer işgal edildiği bir dönemdir.

Osmanlı, dünya siyasetinde tarihe yön veren temel doğrultulardan biri olma özelliğine sahip Doğu-Batı çatışmasında etkili bir rol oynamaya ve bu çatışmayı yönlendirmeye başladığı zaman tarih sahnesine bir imparatorluk olarak çıktı.² Toplamlar arası ilişkilerde siyasi ve ekonomik duruma egemen oldukça ve bunu denetimi altında tuttukça da etkinliğini sürdürdü. Ancak Osmanlı'nın dünya ilişkileri üzerindeki egemenliği Batı'nın 16. yüzyıldan itibaren dünyayı ele geçirme girişimleriyle ters bir seyir izlemeye başladı. Bir başka anlatımla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ürettiği siyasetin artık Batı soygununa engel olamaması, arkasındaki Doğu dünyasını koruyamaz duruma düşmesi nedeniyle Doğu-Batı arasındaki çatışmacı uluslararası ilişkilerde önemli bir boşluk yarattı.³ Osmanlı koruması altında bulunan coğrafya dışında dünyanın tümüne yayılan Batı, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı denetimi altındaki bölgelere de sızmaya başla-

¹ Bu makale, *Sosyoloji Yıllığı 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, Kızıllema Yayınları, İstanbul, 2005'de yayınlanmıştır.

² Baykan Sezer ve diğerleri, "Osmanlılık", *Sosyoloji Yıllığı Kitap 7*, İstanbul, 2000, s. 30.

³ Sezer, a.g.m., s. 32.

İttihat ve Terakki ve İktidar Sorunu¹⁸

1908 Devrimi'ni gerçekleştirerek, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal tarihinde birçok ilke imza atan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devrimden sonra, doğrudan iktidara geçmemesi önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti uzun ve zorlu bir mücadeleden sonra, 1908 Devrimi'ni gerçekleştirerek anayasayı yeniden ilan ettirmiş, padişahın yetkilerini kısıtlamış, ülkeyi meşruti bir yönetime kavuşturmuş, fakat iktidarı doğrudan ele almamıştır. Cemiyet, 24 Haziran 1908'den 11 Haziran 1913¹⁹ Babıali Baskını'na kadar iktidarı denetlemek ve uzaktan kontrol altında tutmakla yetinmiş; ancak belli koşullar olgunlaştırıldıktan, bazı oluşumlar tamanlandıktan sonra iktidara doğrudan el koymuştur. Biz de bu çalışmamızda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913'e kadar doğrudan iktidara geçmeme nedenlerini tartışacağız.

23 Temmuz 1908'de yürürlüğe konulan Kanun-u Esasi'nin ilanından önce, 1906'da başlayan ve 1908'e kadar artarak ülkenin pek çok kentine yayılan ayaklanmalar görülür. Bu ayaklanmaların nedenleri arasında, ağır vergi yükleri, üst düzey yöneticilerin yolsuzlukları, Hamidiye Alayları'nın köylü üzerinde uyguladığı yağma, talan ve zorbalıklar önemli rol oynar.²⁰ Bu ayaklanmaların olgunlaşmasında 1905 Rus ve 1906 İran devrimlerinin de düşünsel etkisi olmuştur.

1908 devrimi bazı yörelerde halkın önemli bir kesimi tarafından destekleniyordu. Zira ağır vergilerden ve baskılardan bunalan halk, rejimden hoşnut olmadığını çeşitli şekillerde dile getiriyordu. İttihatçılar da bu hareketleri hem el altından destekliyor hem de süreçten yararlanmanın yollarını arıyorlardı. Çünkü mevcut iktidar halkın çıkarlarını gerektiği veya beklendiği şekilde koruyamıyordu. Gerçi devrim öncesi İttihat ve Terakkiye yönelik halk desteği belirli bölgelerle ve az sayıda insanla sınırlıydı. Halkın cemiyete yoğun desteği ancak II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra kalabalık gösteriler şeklinde ortaya çıkmıştı ki bu da bir anlamda gerçeği tam olarak yansıtmıyordu. Devrim öncesi İstanbul'da cemiyete kayıtlı üye sayısı yok denecek kadar azdı. Ancak devrimden sonra hemen herkes İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yanaşarak bir güven duygusuna kavuşmak istedi.²¹ Diyarbakır örneğinde olduğu gibi Anadolu halkı, İstanbul'dan gelen ve hürriyeti müjde-

¹⁸ Bu makale, *Sosyoloji Yılı 8: XIX. Yüzyıl, Türkiye Sosyolojisi 2*, İstanbul, 2001'de yayınlanmıştır.

¹⁹ İttihat ve Terakki Fırkası'nın doğrudan iktidara gelerek kurduğu ilk kabine 13 Haziran 1913 tarihli Sait Halim Paşa hükümetidir.

²⁰ H. Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 20.

²¹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s. 28.

İktidar Mücadelesi ve Yüzellilikler⁴⁰

Osmanlı'nın toplumsal yapısı ve kurumlarının işleyişini biçimlendiren sosyo-ekonomik ve siyasal faktörler Batı'nın toplumsal yapısını belirleyen faktörlerle benzerlik göstermez. İki ayrı dünyanın, Doğu ile Batı'nın kurumlarını harekete geçiren zihniyet ve maddi unsurlar birbirinden tamamen farklıdır. Aynı farklılık daha belirgin bir şekilde, Osmanlı'nın ve Batılı devletlerin iç siyasetlerinin yürütülüş biçiminde de görülür. Osmanlı'da devlet kapısında yer almak adına yürütülen iktidar mücadelesi, klasik dönemde devlete hizmeti, daha sonraki dönemlerde ise bir takıma ait olmayı ve bu takımın da güçlü bir dünya devletinin hizmetinde olmasını kapsar. Bir başka anlatımla, Batıcılışma siyasetinin tercihi ile birlikte, devlet kapısında yer almanın yolu, büyük devletlerden biri tarafından hizmetleri karşılığı desteklenen bir takıma mensup olmaktan geçmektedir. Bunların dışında, bir sınıf veya kesime dayanmak gerekmez. Zira Osmanlı'da Batılı anlamda bir sınıfsal yapı bulunmadığından iktidar mücadelesi veren takımlar, toplumsal bir sınıfa dayanamaz. Oysa Batı'da iktidar mücadelesi mutlaka bir sınıf adına ve o sınıfın desteği ile yapılır. Feodal, burjuva ve işçi sınıflarının yürüttüğü mücadeleler Batı tarihinin bu konuda bilinen en iyi örnekleridir.

Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki kamplaşma, takımlaşma ve siyaseten gerçekleşen çatışmaları bu ayrım çerçevesinde incelemek ve değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlı'nın geleneksel siyasetini yürütemeyecek duruma gelmesi, onu yeni arayışlara itmiş; kendi iradesi ve Fransa ile işbirliğine dayalı olarak, III. Selim döneminde Batıcılışma girişimi başlatılmıştır. Nizamı Cedit hareketi olarak gerçekleştirilen bu girişim, devlet yöneticileri arasında bir ikilem doğurmuş, eski siyasetten ve yeni siyasetten yana olanlar şeklinde iki ekibin oluşmasına neden olmuştur. Bundan sonra bir süre devlet kapısında yer almak için yürütülen mücadele, eski siyasetten ve yeni siyasi oluşumlardan yana olan takımlar arasında çok sert bir şekilde sürmüştür. Geleneksel Osmanlı siyasetini devam ettirmek isteyen bürokratlar düzenin devamında diretirken, Batı ile işbirliğine dayalı yeni bir siyaset iddiasında olan Nizamı Cedit hareketini destekleyen ekip, Batı içi çatışmada taraflardan biriyle işbirliğinin devletin geleceği açısından daha yararlı olacağı görüşünü savunmuşlardır. Bu düşünsel ayrım, Türkiye'de yeni bir siyaset anlayışının ve

⁴⁰ Bu makale, **Sosyoloji Yıllığı 18: Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009'da yayınlanmıştır.

Ziya Gökalp'in Kitaplarını Yazdığı Koşullar Üzerine⁶⁶

Kitapları yazıldıkları dönemin koşullarından, özelliklerinden soyutlayarak okumakla, yazıldıkları dönemin iç ve dış koşulları, yazarı yazmaya zorlayan faktörlerle birlikte değerlendirip okumak elbette aynı şey değildir. Elimize aldığımız bir kitap acaba hangi koşulların yarattığı bir ruh haliyle kaleme alınmıştır? Hangi iç ve dış zorunlulukların etkisi ile yazılması kaçınılmaz hale gelmiştir? Mevcut koşullar olmasaydı ilgili kitap veya kitaplar yazılabilir miydi? Bu ve benzeri sorular uzatılabilir. Ancak, elimize aldığımız bir kitabı sorgulamadan okumak ile yukarıdaki düşüncelerle dönemin koşulları doğrultusunda okumak arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Döneminde ve tüm dönemlerde etkili kitaplar, düşünceler ve eserler, sosyal sorunların yoğun şekilde yaşandığı bunalım dönemlerinde, bunları toplumsal anlamda sorun edinenler tarafından yazılmaktadır. Bu bağlamda, Ziya Gökalp'in kitaplarını yazıldığı dönemlerin koşulları ile birlikte okuduğumuzda farklı değerlendirmelere ulaşacağımız kesindir.

Osmanlı siyasal geleneğinde lahika yazma anlayışı bulunmaktadır. Devlet işleyişini zora sokan, düzgün gitmeyen konularda, yine devletin ileri gelen bazı bürokratları; gözlemlerine ve tercihlerine bağlı olarak, aksaklıkları tespit etmekte ve buna bağlı olarak çözüm önerilerini yazarak padişaha sunmaktadırlar. Bir başka anlatımla, kötüye gidişi düzeltmek adına, devletin en üst makamından çözüm talep etmektedirler. Bu gelenek II. Meşrutiyet ve hatta Cumhuriyet döneminde de sürmekle birlikte artık yöntem tamamen değişmiştir. Yeni takımların, ekiplerin, dayandıkları iç ve dış destekler, partiler ve yabancı devletler bulunmaktadır. Dolayısı ile çözüm önerme biçimleri de değişmiş, çözümün içeride ve dışarıda kapsadığı kesimler farklılaşmıştır. Sadece içerideki çıkarları gözetmekle sorunlar çözülememektedir. İçeride bazı gruplar, dışarıda ise bazı devletlerin çıkarlarının gözetilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Yurtseverlik artık tek başına işe yaramamaktadır!

II. Meşrutiyet sürecini kapsayan 10 yıllık zaman dilimi, Osmanlı İmparatorluğu için, biri II. Meşrutiyetin ilk yıllarında, değeri de sonunda olmak üzere iki aşamalı bir çöküşe tanıklık etmektedir. Oysa tüm Osmanlı halklarını kapsayan ve birlikte yaşama arzusunu ortaya koyan 24 Temmuz 1908 Devrimi gerçekleştirilmiş; daha

⁶⁶ Bu makale ilk defa yayınlanmaktadır.

Tek Partili Sistemden Çok Partili - Demokratik Sisteme Geçiş Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Deneme⁶⁷

Türkiye 19. yüzyılda bir tercih yaparak Nizamı Cedit “yenileşme” girişimleriyle birlikte önce bürokratik, daha sonra da sosyal açıdan ülkenin siyasal ve toplumsal yapısını Batı’ya göre değiştirme kararı aldı. Devlet varlığını sürdürmek adına geçmişini, yürüttüğü siyaseti ve sahip olduğu özellikleri terk edip Batı çıkarları adına Batı ile işbirliğine yöneldi. İlerleyen dönemlerde, aşama aşama her alanda Batı’yı örnek almaya başlayan devlet, sosyal yapının tüm kurumlarını içeren bir değişim sürecine girdi. Bu değişim, zaman zaman zorunlu ve oldukça sert ve bu doğrultudaki çeşitli iç ve dış güçlerin kontrolü, denetimi ile zaman zaman da kendiliğinden yol alarak günümüze kadar geldi. Bir başka anlatımla, devlet zayıfladıkça ve Osmanlı’yı yöneten takımlar büyük devletler tarafından kontrol altına alınıp yönlendirildikçe Tanzimat, Islahat fermanları ilan ettirilmiş, daha birçok “reform” gerçekleştirilmiştir. Osmanlı üst yönetiminin kararı ile başlatılan cephe değişimi, ardından Batı baskı ve dayatmalarına, gayrimüslim azınlıklara ayrıcalıklar sağlamaya dönüştürülmüştür. Diğer yandan, 1820’lerden itibaren kurulan okullarda yetişen Batı yanlısı yeni kadrölerin oluşturduğu yerli ve işbirlikçi takımlar tarafından Osmanlı’nın iç siyasal yapısı tamamen kontrol altına alınmıştır.⁶⁸ Batı’nın yeni baskılarına maruz kalmamak, büyük güçlerin Osmanlı üzerindeki sindirme, yok etme politikalarını en aza indirmek adına I. ve II. Meşrutiyet ilan edilerek, Batıcılışma yönündeki önemli değişim aşamalarına imza atılmaya devam edilmiş, ancak Batı korkusundan ve bağımlılığından kaynaklı olarak uygulamaya konulan bu politikaların hiçbiri başarılı olamamış, Osmanlı’yı kurtaramamıştır.

Türkiye’nin Batıcılışma tarihinde genel olarak iki türlü değişimden söz edilebilir. Bunlardan birincisi Batılı devletlerin baskısı, ikincisi ise Osmanlı iktidarlarının büyük güçlerden önce davranarak yaptığı siyasal reformlar. Başka bir anlatımla, birincisi doğrudan dış baskıyla, ikincisi de dış niyetin okunmasıyla gerçekleştirilen zorunlu siyasal değişimlerdir. Zorunlu ve serbest kültür değişimleri, teknik

⁶⁷ Bu makale, Prof. Dr. Erol Güngör’ün Anısına Türkiye’de Değişim Sempozyumu, Ankara, 2010’de yayınlanmıştır.

⁶⁸ H. Bayram Kaçmazoğlu, “Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri ve İktidar Sorunu”, *Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

Demokrat Parti Döneminde Bilim, Düşünce ve Sosyoloji Alanlarında Meydana Gelen Zihniyet Dönüşümleri⁸¹

Türk dış ve iç politikası 1945'ten sonra önemli değişimler geçirmiş; II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bağlı olarak 1947'ten itibaren Batılı devletlerle siyasal ve ekonomik anlamda bütünleşme süreci hızlandırılmıştır. Tek partili millî şef sisteminden sınırlı ve sıkı denetimli çok partili sisteme doğru bir değişim içerisine girilmiş, 1950 seçimlerinde çok partili bir sistem uygulamaya konulmuştur. Bu değişimin temel nedenleri arasında, en belirgin etkiye sahip olanı, müttefik devletlerin II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkması ve dünya enerji kaynaklarını yeni bir strateji ile kontrol altında tutmak amacıyla bu kaynakların bulunduğu coğrafyaları yeniden paylaşmak olmuştur. Yine bu yıllarda, Cumhuriyet'in laiklik, devletçilik ve devrimcilik ilkelerinin yorumunda yumuşama olmuş, bu yumuşama 1950'lerin başlarında daha da hızlanmıştır. Yeni oluşumlara bağlı olarak 1950'de halkın çoğunluğunun desteği ile iktidara DP gelmiş, dönemin muhafazakâr aydınları da DP'nin politikalarına hizmet eden yayınlar yapmaya, yeni süreci DP'nin dünya görüşüne uygun şekilde yorumlamaya başlamışlardır.

Dünyanın iki büyük çıkar bölgesi şeklinde ayrıştırılıp paylaşılmasında Türkiye, 19. yüzyılda olduğu gibi, Batı dünyasının çıkar bölgesi içerisinde yer almış/almak zorunda kalmıştır. Bu süreçte, "dünya barışı" adına oluşturulan yeni uluslararası kuruluşlara girmek adına Türkiye hızla liberal-demokratik Batı dünyasının Doğu Akdeniz uzantısı kapsamında "yeni" yerini almıştır. Bu bağlamda, Türkiye Batı dünyasına katılmak için 1945'ten itibaren siyasal sistemini liberal-demokratik bir düzene doğru çevirmekle kalmamış, öngörülen dönüşümü hızlandırmak adına, Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında Amerika Birleşik Devletleri'nden yardımlar almaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yaşamaya başladığı değişimleri iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, Batı ve özellikle ABD ile yakınlaşma çabaları, ikincisi de, buna bağlı olarak çok partili, Batı düzeni doğrultusunda Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda yeniden yapılanması. Dolayısıyla Türkiye 1945-1950 döneminde zihniyet ve yapı bakımından Amerika'ya benzemek adına, dış politikadan ekonomiye, toplumsal yapıdan de-

⁸¹ Bu yazı, **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, Cilt I, Aydın, 2012'de yayınlanmıştır.

DP Döneminde Tutan-Tutmayan Devrimler Tartışması ve Gündelik Yaşamda Dinsellik Göstergelerinin Yaygınlaşma Süreci⁹²

Dünyada ve Türkiye’de din, sosyolojinin temel konularından biridir. Din konusu, Karl Marx’dan Emile Durkheim’e ve Max Weber’e sosyolojinin ustaları tarafından bazen “bilimsel”, bazen “yandaş”, bazen eleştirel açıdan ele alınmıştır. Aynı durum ülkemizdeki sosyologlar için de geçerli olmuştur. Ziya Gökalp, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Amiran Kurtkan, Cahit Tanyol, Muzaffer Sencer, Şerif Mardin, Baykan Sezer ve daha pek çok sosyolog din konusu üzerinde durmuş, incelemelerde bulunmuş, bu inceleme sonuçlarına dayalı olarak düşünce ve görüşlerini din sosyolojisine ait eserlerinde kalıcı hale getirmişlerdir.

1950’li yıllarda din konusu Türkiye’de toplumsal, siyasal, hukuksal, tinsel ve tüm bunları kapsayan şekliyle sosyolojik açıdan, farklı din yorumlarını benimseyen çevreler tarafından, genişlemesine ve neredeyse her açıdan yoğun ve gergin bir ortamda tartışılmıştır. Dönemin sosyologları, “şimdiye kadar dinsiz bir toplum ne görülmüş ne de işitilmiştir” derken, tartışmalar kapsamında, aslında dinin toplum kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunun altını çizmişlerdir. Sosyologlara göre, din, az ya da çok, derinlemesine ya da yüzeysel, sosyal ve özel yaşamı kuşatmaktadır. Başka bir deyişle din, toplumlar, toplum kesimleri ve bireyler için zaman zaman sert ya da yumuşak bir ideoloji işlevi görmekte, toplumun bazı kesimleri tarafından alabildiğince kullanılmaktadır.

Tarihsel olarak din, yani Müslümanlık Türkiye’de de devlet-toplum-birey, toplum-siyaset-devlet ilişkileri açısından önemli olmuştur. Ancak konumuz yakın dönem, 1950’li yıllardır. DP’nin iktidara gelmesiyle yaptığı tutan ve tutmayan devrimler ayrımı, devletin dinsel yaşam biçimleri üzerindeki kontrolünün kaldırılmasına yönelik önemli bir tartışma başlatmıştır. Konumuz, 1946’dan itibaren çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte gündeme oturan ve 1950’lerde oldukça öne çıkan din, toplum, siyaset ilişkileri; din ve inanç özgürlüğünün sınırları, laiklik tartışmaları ve bu tartışmaların sokağa, gündelik yaşama yansıyan görüntüleridir.

Din, toplum, siyaset ilişkileri Cumhuriyet’in 1945’e kadarki döneminde, laiklik ilkesi çerçevesinde, bilinen nedenlere bağlı olarak, çatışmalı ve gergin bir se-

⁹² Bu makale, *Sosyologca*, Sayı: 4, Temmuz-Aralık 2012’de yayınlanmıştır.

Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri ve İktidar Sorunu⁹³

Türkiye’deki düşün akımları aynı zamanda siyasal fikirlerin de temsilcisi konumundadır. Düşün akımlarının siyasal bir görüşü temsil etmesi, onunla bağlantılı olması, doğal ve sadece Türkiye’ye özgü bir özellik değildir. Bir düşün akımı ile siyasal bir görüşün yakın bağlantı içinde olması dünyanın her yerinde görülebilecek bir şeydir. Ancak düşün akımları ile siyasal görüşlerin bu kadar iç içe geçmesi, dar bir alana sıkışması; düşün akımlarının temel amacının doğrudan ve siyaseten devlet kapısında yer almak istemesi, devleti ele geçirmek üzere mücadele vermesi, bize özgü bir özellik olsa gerek. Bir başka anlatımla, Türkiye’de her dönem değişen düşün akımları, devletten uzaklaşarak özgürleşmek, özerkleşmek, bağımsızlaşmak yerine, devletle bütünleşmeyi ve yönetime geçmeyi temel amaç olarak ortaya koymakta, bunun için her türlü mücadele yöntemini meşru görmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’deki fikir hareketleri hep siyasetin içinde yer almış, düşüncelerini siyasal hedefleri doğrultusunda biçimlendirmişlerdir.

Düşün akımlarının siyasallığının öne çıkma nedenleri öncelikle, Türk tarihinde ve devlet felsefesinde aranmalıdır. Doğu toplumlarında devlet kapısında yer almanın önemi, ilkesel olarak, Osmanlı’da da geçerli olmuş ve Batıcılaşma tarihi ile birlikte yeni biçimler kazanmıştır. Bir başka anlatımla, Osmanlı’dan günümüze, düşün akımlarının bu kadar belirgin şekilde ortaya çıkan siyasallığı, Doğu toplumlarının bir özelliğidir. Doğu devlet felsefesi, Batı toplumlarında olduğu gibi, devlet-halk ayrışmasına değil, devlet-toplum bütünleşmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla Doğu’da sınıflar arası çatışma ile ve bir sınıf adına devleti ele geçirme anlayışı yerine, kul olarak devletin hizmetinde bulunma yaklaşımı geçerlidir. Doğu toplumları ve Osmanlı geleneğinde var olan ve bazı kırılmalara rağmen Türkiye Cumhuriyeti’nde de büyük ölçüde görülen bu yaklaşıma göre, devlet kutsaldır ve merkezdedir. Devlet kapısına girmek, devlette görev almak ve ona “doğru” şekilde hizmet etmek esastır. Devlete hizmeti merkeze alan bu anlayış, Batıcılaşma öncesi Osmanlı Devleti’nde çok iyi bir şekilde işlerken, Batıcılaşma siyasetinin kabul edilmesinden sonra bozulmuş ve başka amaçlara, çıkarlara hizmet eder olmuştur. Nizamı Cedit hareketi ile gerçekleştirilen ve Türk toplumunun kaderini etkileyen siyaset değişikliğine rağmen, Osmanlı’da ve daha sonra Türkiye’de devleti merkeze koyan siyasal anlayış fazla değişmemiştir. Devleti merkeze koyan an-

⁹³ Bu makale, **Sosyoloji Yıllığı 16: Bilim Sosyolojisi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007’de yayınlanmıştır.

Bir Halk Adamı Olarak Aydının Portresi: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu⁹⁴

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun uzun yaşamına bakınca (1886-1978), bu uzun yaşamın Türkiye'nin siyasal ve toplumsal tarihi ile içiçe geçtiği, Türkiye'nin geçirdiği çeşitli süreçlerin onun görüşlerini de yakından etkilediği ve belirlediği görülür. Baltacıoğlu bir Osmanlı, I. Meşrutiyet dönemi çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelir. Ancak o iktidarın üst kademelerinde yer alan bir aileye mensup değildir. Buna karşın II. Abdülhamit döneminde hızla çoğalan Batı tipi okullarda öğrenim gören ve bu tip okullarda okumanın avantajlarını kullanabilen bir genç olarak belirir. O halkın içerisinde gelip Batı tipi eğitim kurumlarından geçen ve hızla yükselen II. Meşrutiyet döneminin tipik örneklerinden; Osmanlı'yı Cumhuriyet'e, II. Meşrutiyet'i Kemalizm'e bağlayan önemli geçiş bağlantılarından biridir.

Düşüncelerini belirleyen üç önemli isimden söz edebiliriz: J. J. Rousseau, E. Durkheim ve H. Bergson. Türkiye'de ise onu en çok etkileyen isim Sosyolojizm ekolünün Türkiye'deki temsilcisi Ziya Gökalp'tir.⁹⁵ Kendisinin de sosyolojide Durkheim okulunun Türkiye'de Gökalp'ten sonra gelen önemli temsilcilerden biri olduğu göz önünde bulundurulursa, bulmacanın eksik parçalarını tamamlamak daha kolay olur. Görüşlerini şekillendiren bu isimlerden sonra hayran olduğu ve Türk gençlerinin de yetişmeleri sırasında örnek almalarını istediği kişiliklerse Atatürk ve İnönü'dür.

1908 yılında Darülfünun Tabiiye bölümünü bitirdikten sonra, 1910 yılında Eğitim Bakanlığı tarafından pedagoji ve elişleri konularında incelemeler yapmak üzere öncelik Fransa'ya ait olmak üzere İngiltere, Belçika, Almanya gibi çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilen Baltacıoğlu, yurda döndükten sonra bürokrasinin çeşitli kademelerinde öğretmen ve yönetici olarak görev almış ve ardından Darülfünun'a geçmiştir.

Baltacıoğlu'nun dünya görüşü, olaylara bakışı ve olayları yorumlama biçimi de üniversiteden mezun olduğu 1908 yılından itibaren, II. Meşrutiyet döneminde şekillenmeye başlamıştır. Eğitim alanında bir Osmanlı bürokrati olmuştur. Ancak,

⁹⁴ Bu makale, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 16, Ağustos-Ekim 2001'de yayınlanmıştır.

⁹⁵ Baltacıoğlu, **Gökalp** adlı eserinde, Gökalp'e olan saygısını, hayranlığını şöyle anlatır: "Gökalp! senin en büyük eserin, Türk ulusunun ululuğuna inanmandır. Türk ulusu olmasaydı, sen, sen olmazdın. Sen de olmasaydın, Türk ulusu kendini bulamazdı. Seni Gökalp yapan, şu iki inancındır: Kültürcülük ile uygarlık. Sen olmasaydın, ben de, ben olmazdım. Bu kitabı sana olan borcumu ödemek için yazdım."

Nurettin Topçu¹²³ (1909-1975)¹²⁴

Bu yazıya, sosyolog kime denir? Nurettin Topçu sosyolog olarak kabul edilebilir mi? tartışması ile başlamak istiyorum. Akademik olarak sosyoloji bölümlerinde hocalık yapmamış olan yazar, düşünür kısaca çoğu özgün görüşlere sahip sosyal bilimcilerle ilgili olarak bu tür soru ve tartışmalar gündeme gelmektedir. Bazen de birinden sosyolog olarak söz ettiğinizde, “o sosyolog mu? ben onu siyaset bilimci veya tarihçi veya psikolog veya matematikçi olarak vs. biliyordum” denir. Oysa sosyolog olmak için mutlaka kişinin sosyoloji bilimini profesyonel meslek olarak icra etmesi gerekmez. Profesyonel meslek icrası, yani teknisyenlik ile sosyolog olabilmek arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yöntem fetişizmi yapmak veya sosyolojiyi bir ekole indirgemek, fonksiyonalizmi sosyolojinin kendisi saymak ve diğer yaklaşımları spekülasyon olarak değerlendirmek sosyolog sayılmaya yetmese gerek. Bir başka anlatımla, sosyologluğu hak edebilmek için ülke ve dünya olayları hakkında görüş sahibi, söz sahibi olabilmek ve bunları da bir şekilde, yazılı olarak topluma aktarmak gerekir.

Sosyolog olabilmek için ne sosyoloji bölümlerinde çalışmak, ne de sosyoloji bölümlerinden birinden mezun olmak gerekir. Sosyoloji bölümü hocalarının bir kısmı, sosyoloji bölümü çıkışlı olmadığı gibi, sosyoloji bölümü çıkışlı pek çok “sosyolog” da topluma ilişkin belirgin bir görüşe sahip değil veya teknik birkaç yazı dışında toplumsal konularda yazmamıştır. Oysa sosyoloji eğitimi almadan da içinde yaşadığı toplumun, dünya toplumlarının sorunlarına ilişkin duyarlılıkları, görüşleri, çözüm önerileri olan pek çok “sosyolog”la karşılaşmak mümkündür. Bir başka anlatımla, Cemil Meriç, Atilla İlhan, İdris Küçükömer, Mehmet Ali

¹²³ Bu makale, **Türkiye’de Sosyoloji I** (Derleyen: M. Çağatay Özdemir), Phoenix Yayınları, Ankara, 2008’de yayınlanmıştır.

¹²⁴ Nurettin Topçu’nun 1960’lı yılları kapsayan siyasal görüşlerini incelemiş ve 1995 yılında çıkan 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri adlı kitabımda, “Hareket Okulu ve Nurettin Topçu” başlığı altında yayımlamıştım. Daha sonra Nurettin Topçu ile ilgili olarak yapılan bir toplantı için hazırladığım bir başka metine de Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar adlı kitabımda, “Nurettin Topçu’nun Sosyolojik Görüşleri” başlığı ile yer vermiştim. Dolayısıyla bu metin Nurettin Topçu ile ilgili üçüncü çalışmamdır. Bu çalışma, daha önce yayımladığım çalışmaların bir devamı niteliğinde ve daha geniş boyutlu olanıdır. Ayrıca, Nurettin Topçu ile ilgili daha pek çok çalışma ve değerlendirme yapmak mümkündür. Türk düşününün bu özgün entelektüelini birkaç kitap ve makale ile tükettiğimizi beklemek başta kendimize saygısızlık olur. Bu çalışmanın da çok yönlü bir düşünür olan Topçu’nun belirli alanlardaki sosyolojik görüşleri ile sınırlı olduğunu özellikle belirtmek istiyorum.

İktisadi Düşünce Tarihimize Ülgener'in Katkıları I¹³¹

Tanzimat'tan sonra bilim tarihimizin önemli bir özelliği yerli ve yabancı ikililerden oluşmasıdır. Bu ikililere örnek verecek olursak, en tanınan ikililer; Durkheim-Gökalp, Le Play-Prens Sabahattin ve Weber-Ülgener ikilileridir. Bu kuralın dışında kalan Ö. L. Barkan, F. Köprülü gibi önemli bilim adamlarımız da vardır.¹³²

Sabri F. Ülgener, Alman sosyoloğu Max Weber'e ve Alman tarihçi okuluna dayanmaktadır. Ülgener, bu sosyolog ve okulun yöntem anlayışını kendi toplumu-nun tarihteki durumuna uyarlayarak, yeni açıklama girişimlerine izin veren bir yaklaşım içerisine girmiştir.

Ülgener, makro iktisatçılığı kadar, iktisat tarihçiliği ve bu tarihçiliğinden kaynaklanan açıklamaları ile sosyolojinin alt disiplinlerine yeni yorumlar getiren ünlü bir bilim adamı kimliğine sahiptir. Ülgener'in eserleri doğrudan sosyolojiyi ilgilendirmektedir.

Ülgener, Türk "Orta Çağ"ına getirdiği açıklamalar ile geçmiş toplum tarihimize ışık tutmaya ve karanlıkta kalmış bazı noktaları aydınlatmaya çalışmış; buna bağlı olarak zihniyet olayını derinlemesine inceleme denemesinde bulunmuştur. Ülgener, Türk halkının geçmişini bugüne bağlayan ve onun yaşamını kıstaslar içine alan etmenleri irdelemeye; Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam biçimini, dünya görüşünü, zihniyetini ve bunları belirleyen iç ve dış koşulları, bu koşulların belirlediği psikolojik boyutları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu çabalara bağlı olarak, İslam dünyasının iktisadi düşünce tarihi de ilgi görmeye ve öğrencileri tarafından ele alınmaya başlanmıştır.¹³³

¹³¹ Bu makale, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı: 21, Erzurum, 1995'de yayınlanmıştır.

¹³² Köprülü konusunda bakınız; Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Ankara, 1983.

¹³³ Bu bağlamda bakınız; Dr. Sabri Orman, *Gazalının İktisat Felsefesi*, İstanbul, 1984 ve Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul, 1986. Weber-Ülgener yaklaşımında, dinin zihniyet aracılığı ile Osmanlı toplumunu nasıl etkilediği incelenmektedir (Aynı yaklaşımın önemli bir temsilcisi de W. Sombart'tır.). Ahmet Güner Sayar'ın *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması* adlı eseri de, Merkez-Çevre Teorisi ile bu yaklaşımı aynı ekol çerçevesinde sürdürmektedir. Başka bir anlatımla, Ülgener'in mirasını A. G. Sayar devam ettirmektedir. Bu devamlılık biçimsel değildir. Sayar, çalışmasına yeni boyutlar katarak Weber-Ülgener yaklaşımını çağdaştırmaktadır. Sayar'ın bu yaklaşımının bir başka fonksiyonu da, Batı'da üretilen yeni iktisadi teorileri ülkemizdeki mevcut eksenine uyarlamaktır.

İktisadi Düşünce Tarihimize Ülgener'in Katkıları II¹⁴²

Sabri F. Ülgener, klasik iktisat teorilerinden Osmanlı iktisat tarihine, Osmanlı iktisadi zihniyetini belirleyen öğelerden bu zihniyetin sınırlarını çizen toplum ilişkilerine, genel zihniyet tanımlarından ideoloji tanımına, bilgi sosyolojisinin Türk aydınının tarihsel-güncel konumuna kadar pek çok konuyu ele alırken, Weberci bir yaklaşımı kendi bakış açısıyla birleştirmiştir. Ancak, Osmanlı toplum yapısı ve ekonomik hayatını tahlil eden görüşlerini sunarken Weber'in sadık Osmanlı yorumcusu olarak kalmamış, kendisi kabul etmese de, Marksist yorumların çekiçliliğinden kurtulamamıştır. Bir başka anlatımla, üst yapı kurumu olan din ve zihniyetin alt yapı kurumlarını belirlediği görüşünü öne süren Weberci yaklaşıma katılıyormuş gibi görünmesine ve kendisini değerlendirenlerin onu Weber'in Türkiye'deki en önemli temsilcisi¹⁴³ olarak takdim etmelerine rağmen, Ülgener, yazılarında, alt yapı kurumlarının üst yapı kurumlarını belirlediğini ifade eden Marksist yaklaşımdan da yararlanmış. Ülgener, çalışmalarında, alt yapı mı üst yapıyı, üst yapı mı alt yapıyı belirler ikilemi karşısında kesin bir tavır almamış ve bu teorilerden sadece birine öncelik vermemiştir. Başka türlü söylersek, Ülgener, kendisini Weberci olarak sunmasına karşılık, araştırmalarında alt-üst yapı unsurlarının çift yönlü etkileşimini ortaya koymuştur. Hatta, Ülgener'in yazdıkları dikkatle okunduğunda, birbirine taban tabana zıt olan bu iki teoriyi farklı açılardan kanıtlamaya yönelik veriler bulunur. Tüm bu çelişkilere rağmen Ülgener'i, ülkemizin önde gelen Webercilerinden biri olarak kabul etmek gerekmektedir.

Ülgener'in metodolojik yaklaşımına gelince; yazar ele aldığı konuları önce genel ve teorik boyutları ile ortaya koymuş, ardından özele inerek kurduğu iskeletin içerisini Osmanlı ve Türk toplum yapısında varolan somut verilerle doldurmuştur. Klasik bir ifade ile, Ülgener, genelde, tümelden tikele, soyuttan somuta yönelen bir yöntem benimsemiştir. Ancak bazen somut verilere dayanarak soyutlamalar yapmıştır.

Ülgener, genellikle, iktisadi hayatla toplumsal yapı arasındaki derin ve karmaşık etkileşim üzerinde durmuştur. Bu konudaki yazılarında, Weberci bir yaklaşım kullanarak, üst yapı kurumlarının alt yapı kurumlarını şekillendirdiğini öne

¹⁴² Bu makale, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 34, Mayıs-Haziran 1995'te yayınlanmıştır.

¹⁴³ Bu konuda bakınız; Orhan Türkdoğan, **Max Weber: Günümüzde ve Türkiye'de Weber'ci Görüşler**, İstanbul, 1985.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyologları: Sosyal Siyasetçi, Milliyetçi ve Bütüncü Sosyoloji Ekolü²²⁴

Batı'ya bağımlılığı yerli temsilciler aracılığı ile daha da bağımlı kılmak adıyla II. Meşrutiyet döneminde Türkiye'ye aktarılan sosyoloji, birçok ekolü ile kısa sürede ülkemize yerleşmiş ve temsilciler bulmuştur. Bu bağlamda, farklı siyasal eğilimlerin temsilcileri, görüşlerine yakın olan sosyoloji ekollerini kabul etmiş ve bu ekoller aracılığı ile ülke sorunlarına çözüm aramışlardır.

Batı'dan aktarılan görüşlere aynen bağlı kalmak veya kısmi uyarlamalara gitmek ekolden ekole değişmiştir. Bazı ekoller, aktardıkları okulların görüşlerine, genel eğilimlerine, yaklaşım, yöntem ve tekniklerine kutsallık düzeyinde bağlı kalırken bazı ekoller, temsilcisi oldukları okulların görüşlerini, teori ve kavramlarını kısmen değiştirerek ülke koşullarına uyarlamış ve tam bağımlı ekollere göre daha başarılı sonuçlar elde etmişlerdir.²²⁵ II. Meşrutiyet döneminin bu genel eğilimi, Türk sosyolojisinin en büyük zaafı ve zayıflığı olarak tarihi boyunca sürmüş ve bugün de sürmektedir.

Türkiye'de sosyoloji ekollerinden söz ederken, başlangıçta iki temel eğilimin etkili olduğunu ve bu iki eğilimin Türk sosyoloji tarihini başından itibaren az ya da çok yönlendirdiğini görmekteyiz: A. Comte, E. Durkheim, Z. Gökalp tarafından temsil edilen Sosyolojizm ekolü ile F. Le Play, P. Descamps, Prens Sabahattin tarafından temsil edilen Science Sociale ekolü. Sosyolojinin Türkiye'ye girişinde ve yerleşmesinde bu iki ekol etkili olmuş ve daha sonraki yapılanmalarda da sosyolojiyi biçimlendirmiştir. Bu iki ekol arasında da Ziya Gökalp'in temsil ettiği Sosyolojizm ekolü birinci sıraya oturmuştur.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilk onlu yıllarında, siyasal konjonktürle beraber Ziya Gökalp'in etkisi, Türk sosyolojisinde çok nettir. Ziya Gökalp'in Türk sosyologları üzerindeki başat etkisine rağmen, bu kaynak üzerinden çatallaşmalar da yine ikinci kuşağı oluşturan sosyologlar arasında, 1920'lerden itibaren başlar²²⁶ ve 1933 Üniversite reformundan sonra artarak devam eder. Diğer yandan dış gelişmelerin yönlendirdiği Türk sosyolojisi, önce Fransız ve İngiliz, sonra Alman ve

²²⁴ Bu makale, **Sosyoloji Yıllığı 20: Türk Sosyologları ve Eserleri – II Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010'da yayınlanmıştır.

²²⁵ Baykan Sezer'in Doğu-Batı çatışma teorisine dayalı sosyoloji anlayışı bu iki eğilimin de dışındadır.

²²⁶ Örneğin Mehmet İzzet'in sosyoloji anlayışı.

Türkiye’de Sosyoloji Eğitimi ve Öğretiminin Genişlemesi Üzerine³³⁶

Osmanlı’nın kendi çıkarları doğrultusunda, kendi başına, kendi kararları ile oluşturduğu klasik düzeni tamamen terk ederek, ayakta kalabilmek adına başka bir uygarlıkla işbirliğine girişmesi, Batı çıkarlarının hizmetine koşulması, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Osmanlı’nın kendi siyasetini terk ederek Batıcılışma siyasetine yönelmesi, Ziya Gökalp’in de ifadesiyle, Türklerin kimliklerini ve varlıklarını koruyarak yeni bir uygarlığa, Batı uygarlığına geçişi şeklinde ve olumlu bir tercih olarak yorumlanmıştır. Batı uygarlık dairesine geçişin nesnel alt yapısı, özellikle askeri, eğitim ve bürokrasi alanlarında yeni tercih doğrultusunda yapılan köklü değişikliklerle beslenmiştir. Başarısız Nizamı Cedit denemesinden sonra yeni siyasete uygun, yeni ve Batı tipi bir ordu kurmak adına mevcut ordu ortadan kaldırılmış, bu durum Batıcı resmi yorumlar tarafından “hayırlı bir olay” şeklinde taltif edilmiştir. Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılışına paralel olarak Osmanlı’nın klasik eğitim birimleri olan medreseler, halkın tepkisini çekmeden ve geleneksel çevreler uyandırılmadan geri plana itilmiş, yeni siyasetin bürokratik kadrolarını yetiştirmek üzere Batı tipi okullar açılmış, mesleki eğitim veren geçmişin bazı okulları da tercih edilen siyasete uygun olarak yeniden yapılandırılmıştır. Batı tipi okulların yaygınlaştırılmasına ve mezunlarının devlet kadrolarındaki yerlerini almalarına paralel olarak Batıcılışma siyaseti de giderek yatay ve dikey şekilde genişleme olanağına kavuşmuştur.

*“Tarihe bakınca, okulun da toplumsal iş bölümünün gelişmesine paralel bir evrim geçirdiğini görüyoruz. Daha genel bir planda, her toplumsal formasyon ve buna egemen üretim biçimi kendi bünyesine uygun okulu da üretmiştir... Feodal toplum feodal okulu, kapitalist toplum da kapitalist okulu yaratmıştır.”*³³⁷ Bu bağlamda, Batı dünyası da, Batı düzenini mutlaklaştıran bir eğitim anlayışını Batı dışı ülkelere ve bu arada Türkiye’ye yerleştirmiştir. Pozitivist-materyalist bilim zihniyeti ile şekillendirilen Batı tipi eğitim kurumları aracılığı ile yeni bürokratlar ve bilim insanları yetiştirilmiştir. Bu anlayışın eleştirilmesi ve sorgulanması ise her zaman çeşitli yaftalarla kesin şekilde önlenmiştir.

Bir yandan Batıcı eğitim sürecinden geçen kuşaklar devlet kapısında görev ala-

³³⁶ Bu makale, **Sosyoloji Yılığ 20: Türk Sosyologları ve Eserleri – I: Genel Tartışmalar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010’da yayınlanmıştır.

³³⁷ Taner Timur, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 30.